

nem élek ha félek
Domonkos István

Négy évtizede, amikor először olvastam *Kormányeltörésben* című eposzát, tökéletesen biztos voltam benne, igazi nagy művet olvasok, elhatároztam, írni fogok róla, nem tudom mi miatt, egyre halogattam (előbb írtam Tolnai Ottóról, de róla is elég későn), talán öntudatlanul arra vártam mindkét esetben, hogy mind az irodalmi kánonban (holott az alig-alig érdekel), mind bennem leülepedjenek az élmények, pedig semmi kétségem sem volt – hangsúlyozom még egyszer – jelentőségük felől; mostanában döbbsentem rá, tartok ezektől a benyomásoktól, mintha befolyásuk fenyegetné alkotói világot, mára azonban nevetségessé vált vonakodásom: nyolcvanon túl úgyszólván önmaga sem hat az emberre, nemhogy kívülálló, lett-légyen bár a szó nemes értelmében eszmetárs, aki a számomra igencsak lényeges gondolatok körül köröz – netán más aspektusból;

1971-ben, amikor Domonkos műve megjelent, Jugoszláviában (ma már él olyan nemzedék, amelyik azt sem tudja, létezett ilyen állam) bizonyára volt direkt aktualitása, jugoszláv vendégmunkások lepték el az olcsó munkaerőre, a leggátlástalanabb kizsákmányolásra építkező nyugat-európai kapitalizmust, belátták, a kommunista boldog jövő (a huszadik század egyik leghitványabb halandzsája) egyelőre késésében van, Tito pedig engedte őket, hiszen hazavitték keresményüket, másfelől hagyta – legalább bizonyos mértékig – a nyugati eszmék beszivárgását a színvonalasabb áruk mellett; nekünk be kellett érniük a *legvidámabb barakk* státusával, noha vidám éppen nem volt, ha csak az alattomos demagógián nem röhögünk – kínunkban; minden esetre a vendégmunkás ál-szabadsága nálunk ismeretlen maradt, megkockáztatom: tágabban értelmezhattük a költeményt, alaposabban elmélyedhattünk (persze, amennyiben hozzáfértünk) eszmei, nyelvi, költői radikalizmusában, egyáltalán a megjelenés csodájában (!), szinte irigyelni lett volna kedvünk, jöllehet, ezeket már nem annyira a vers, inkább szerencsétlenebb helyzetünk indokolta –

ma már világosnak tetszik, hogy az említett radikalizmus nem érintette az esztétika alapdogmáját: a minden műalkotás lelkét jelentő *katarzist*, az által, hogy a szerző minden szavával fenyegeti ezt az eszményt, eléri, hogy minden egyes szava kataraktikus, folytonosan ez munkál olvasójában – akár megfélelvezve az „önelvű irodalmiság” gögös normatívájáról, amire az alkotó mit sem ad, még ha tisztában van is azzal, hogy az irodalom valósága és valóságossága lényegében különbözik a tapasztalati valóságtól;

kiművelt irodalmárnak valószínűleg másként akad meg szeme a furcsának tetsző címen, mint az átlag versolvasónak; az utóbbinak az egyik pretextus, a mottóként idézett Balassi-hivatkozás árulja el mind a *kormányeltörésben* összetétel eredetét, mind a bizonytalan, nyomasztó és irányíthatatlan hajó helyzetét a háborgó tengeren (nem mellesleg: a metaforában), jelesül, hogy ez az alapmetafora vár kibontásra a továbbiakban, a következő pretextusok a Közgazdasági kislexikon marxista értelmezéseivel írják körül a munkaerejét eladó munkás pozícióját a tőke világában; az embert világba-vetettsége abszurd sorsával szembesíti, nyakába zúdítja minden következményét, kiszolgáltatja személyiségét körülményeinek egyéni és társas életében egyaránt, ámbár a kettő szoros együttlétében, viszont a totális rendszerek kizárólag a társadalom elemeként veszik figyelembe; magunkon tapasztaltuk a kommunista üdvtan működését, amely végképp eltörölni vágyva a múltat, a jelent csupán a fényes jövő előképére minimalizálta – megfosztva az egyént alapvető szabadságjogaitól és elnyomással helyettesítve a kormányzást – megkísérelte a hajót (maradjunk a szimbólumnál) legalább a szárazföldön irányban tartani, mert az bizony nem a *csipkebokor tövében* akadt meg, miként a népdal tartja, ám hogy tulajdonképpen el sem indult, az ma már nemigen vitatható; vagyis az un. szocialista gazdaság fölfogható úgy is, mint a világkapitalizmus kissé elnyúlt megtorpanása Kele-Európában, amelynek államai a maguk módján próbálták kihasználni a nemzetközi tőke lélegeztető csövét, Jugoszlávia történetesen a *Gastarbeiter* tömegeken keresztül, Kádárék kölcsönökkel; mindkettő kormányeltörés, az elsővel a magára hagyott egyén viaskodik, a másodikkal az arctalan tömeg –

Domonkos figurája mindjárt az első sorban bemutatkozik: *én lenni/én nem tudni magyar/élni külföld élet*, tömören, túlságosan tömören a ragozatlanság egyértelműségében, amelyben az infinitívusz (mint az ige grammatikai lehetősége) nem hozza igei helyzetbe magát, a sajátos *zeitloses Zeitwort* nem jelöl sem időt, sem módot, ellenben jelenti a lét bizonytalanságát, amennyiben a *lenni* nem bomlik ki létigeként, nem jelenti egyértelműen, hogy vagyok, nem létezés, noha lét; mi több, azonnal „nyelvnélküliségre” utal, miképpen az már – nem éppen érdektelen aspektusból – fölvetődött 1895-ben Korolenkónál, vagy 1957-ben a finn Martti Larninál (*A negyedik csigolya*) – esetükben jól érzékelve a kapitalizmus amerikai fonákságai közt támolygó kelet-európai ember helyzetét, aminek ugyan csak egyik jellemzője a nyelvvesztés, viszont az Domonkos esetében új költői megszólalásformát jelent, előbb határozottan kimondva: *ez lenni vers*, ám marad ingatag a bizalmunk az infinitívusz semlegesége miatt (hiszen mondhatná copula nélkül: *ez vers*); és már a hosszú versnek ebben az első szakaszában elhangzik a később többször ismételt lehangoló konklúzió (ami egyébként ugyancsak igazolható a kelet-európai történelmi sorsból: *mi meghalni mindnyáján/úgyis téves csatatéren*; kevés drámaibb két sorát ismerem a magyar költészetnek, hirtelenjében csak Vörösmartynál akadnék párjára, a *téves* egycsapásra beidézi legalább szerencsétlen huszadik századi történetünket, noha ezúttal a téves csatatér éppenséggel a másik világ hamis csábításaival (hamisak, mivel a vendégmunkás számára elérhetetlenek); a *téves* jelző esetlenségét az előtte használt *úgyis* teszi még

nyilvánvalóbbá – jelezve azt az ambivalens attitűdöt, amivel a beszélő viszonyul helyzetéhez: a magával cipelt – *kofferban szalonna/két kiló kenyér* mellett – lét-tapasztaláshoz, a rázuhanó új élményekhez, megtalálva hozzá azt a finom ironikus ellensúlyt, ami lebonthatja benne a lelket ferdítő kelet-európai komorságot;

finoman szólva tehát nem az átöltözésről, inkább a levetkezésről lenne szó, pontosan *tudja*, számtalan manipuláció alanya: *koponyánkból a habverő/nyele kiáll*

Domonkos már Svédországban írta versét, aligha a nyelvvesztés riadalmában, tőle tudjuk, Tolnai Ottó levelére reagált játékos pidgin-magyarral, aminek azonban hirtelen kitágult dimenziója, költői játékká szélesedett, a (vers)beszéd új lehetőségét kínálta, Danyi Magdolna kifejezésével élve: *agrammatikus* nyelvi közeget teremtett mondanója adekvát kifejezéséhez; ez önhordozó humorán kívül amiatt látszott eleve jó választásnak, mivel igencsak plasztikus esélyt adott a kultúra-szekepszisének megjelenítésére, pontosabban annak a civilizációs agressziónak, amely kulturális felhámként szorongatja a modern ember személyiségét, viselkedési kompromisszumokba kényszeríti – kiküszöbölendő természetes reakcióit a világ, a társadalom elnyomó akcióival szemben, az agyonpátyolgatott illúziókkal, magasztos téveszmékkel, reálisan kiméretlen erkölcsi dogmákkal szemben; a magával vitt jelképekből – himnusz, bélyeg, pénz, zászló, elnökök, vezérek – mindig csak az éppen használhatónak van érvénye, a többi kikopik vagy átalakul (mondjuk: új elnökökké, vezérekké), ahogyan kikopik a nemzet csakúgy mint *életfrázis*, amelyet *emberbörkötésben/adják ki írók:/nemzeti irodalmak generálisai*; elmegy tőle az étvág: *és nem bírní nemzeti/fogások erős szaga*; alighanem a költő legszemélyesebb közlendőjét rejtik ezek a sorok, irtózását a puffogó közhelyek ürességétől vagy akár sandaságától, helyébe valami innét hazavihetőt keresne; emiatt a hazátlanság vállalása a szegényes elemőzsiával (a szalonna képe számtalanszor fölbukkan Domonkos műveiben úgyszólván az otthon toposzaként: a tárgy szimpla valósága az eszmék absztrakciójával szemben) – túl a *szavak kínai falán*;

de vissza kell kapcsolnom a szlogenek hazugságaihoz: *világ/pro-árjai/világ/kontra-árjai* szégyenletes demagógiájához (nem is érdemesek a teljes kimondásra, amelyekkel szemben *ez lenni vers*, amelyben a kapitalizmust is, a kommunizmust is, vagy fogalmazzak úgy: az osztályharc kétes eszméit a költészet degradálja, fosztja meg szintén magasztosságától, ugyanis valamilyen formában rendre megjelenik a józanság kiábrándító realitása: *én menni külföld/talpalni csikorgó havon/élet nercbundában jönni/ vágni engem nyakon*; a konklúziók pedig, miként fentebb említettem, refrénként vissza-visszatérnek (esetleg némi módosulással) – mintegy öncáfolatképpen, ha mélyebben belevesznék az új csodákba, amelyekben hiába keresi a *mi-t* (a közösséget), arra nem rímel semmi és senki semmilyen konvencionális kispolgári életet kínálva, a valóság kíméletlen: *vágni engem nyakon* –

kiábrándultsága korábbi mozgalmi életéből származik, a vélelmezett forradalmi eszmék szertefoszlásából, a lázadás nevetéssé válásából, ahogy ő mondja: *lelkemen nem lenni bugyi*, és a pöre föltárulkozás vége is csak az lett, mint a többi igyekvő gesztusé, noha ezúttal a *szívárványos északon/marx jönni fehér kesztyű/vágni engem nya-*

kon, a szivárványos észak pedig aligha más, mint utalás Svédországra, az emigrációra, amire amiatt is szüksége volt, hogy el- és leszámoljon privát és társadalmi romantikájával;

valamivel korábban *A kitömött madár* című regényében az író főhős szembenézve önmagával megvallja: *valahányszor írni kezdél, a való világ elviselhetetlenül leszűkül számodra, mintha a koncentráció, amelyet az írás megkövetelt, szemellenző lett volna... egyszerre ezer dolog kezdett csalogatni a környezetedből, melyekre talán sohasem figyeltél volna fel, ha nem veszel tollat a kezedbe, mivel – úgy mond, a valóság... csonkjai... csakis akkor jelentettek valamit neked, ha a toll a kezekben volt, ha ezáltal a testedben hőmpölygő illúzió sodrába juttattad őket,* majd pontosan leírja mennyire elidegenedett ettől az idealizáló valóságrajongástól, aminek nyomán *a valóság hulladékait úgy nyelte el valód, mint a tenger a mindenünnen beömlő szennyet, új minőségbe semmisítve valamennyit;* azt hiszem az a hulladékból szervezett új minőség pregnáns megjelenése a *Kormányeltörésben*, lehet-e másként fölfogni igazán nyelvezetét, mint az eladdig használt beszéd tragikomikus hulladékaként?

amennyit ismerek a vers hovatovább kisebb könyvtárnyi recepciójából, az nem érinti összefüggését a jeles regénnyel, jóllehet, már annak is – nem föltétlenül formájában – ez a kelet-európai eszmei/érzelmi zűrzavar, kibeszélhetetlenség a tárgya, szinte kiált a nyelv szótári alakzatainak autonóm jelszerűsége, fukar direktsége után, mintegy félve a grammatikai viszonylatok elbizonytalanító tisztázottságától; fölteszem, mindenképpen van a versnek olyan sugallata, ami szerint ez a struktúrájából csaknem teljesen kibillentett nyelv – jellegzetesen idegen ízü pőreségével – hitelesebb kifejezést tesz lehetővé, mint a grammatikailag/szintaktikailag korrekt köz- és/vagy irodalmi nyelv a maga esendő sztereotípiáival, a használati gesztus időnként ellenőrizetlen kikényszerítésével, ám az is igaz, bizonyos értelemben talányosabb (primer, nyelvtanilag már-már intakt) a szótári alak, fölteszem, ebből (is) ered az interpretációk fantáziadús szabadsága, a vers metaforáinak merész (néha önkényes) átforgatása újabb metaforákba (szép példája ennek Balassa Péter „licitje” Domonkos szövegére), ekként olvashatunk gyanúsán az esztétikai fusztrációból fakadó szakzsargonban megfogalmazott elemzéseket, minden esetre egyik sem közelít mélyebben, megbízhatóbban tárgyhöz, mint a kortársi jugoszláviai boncolgatások – például – Thomka Beától vagy Danyi Magdolnától –

úgy érzekelem, a vers befogadójának mindenekelőtt tudomásul kell vennie a beszélő én (a szerző) stabil kulturális és politikai indifferenciáját, hiszen nem csak a semmiben landoló forradalmi lelkesültséget hajtja maga mögé, de a hazából kirekedő nemzettudatot is, együtt a kispolgári ábrándokkal, csupán valami ad hoc tárgyi (?) kötődés (*kofferban szalonna/két kiló kenyér*), otthoni emlék (*tata leesni bicikli/mentő elvinni*), a libidó (*üzletben lenni dolores...lenni nagy mell.../gatyámban lenni nagy nyomás*) választja el a folyamatosan ólálkodó semmi metafizikai csapdájától, az izolált személyiségtől: *én állni márványtalapzaton/élet lábujjhegyre állni/vágni engem nyakon;* de hiszen – mint látható – rendre érkezik a retorzió, a képződés otromba szertefoszlata (*élet jönni inkognitó/vágni engem nyakon*); igen,

az élet, a *hogyhívnak-madár*, az *izé-virágok*, amiben már a megnevezés is gond, helyet-
tük *én megszokni/tökés munkafegyelem/lenni két szabad napom/az elbocsátás*
réme/ülni futószalagon, az új fenyegetettség, a kényszer megföllebbezhetetlen nyo-
masztása, a könyvtárban ott a sok divatos szellemi „megváltó”, marcuse, sartre,
godard, einstein, nietzsche, lukács, és a nagy emigráns elődök: marx, lenin, joyce,
musil, mann, brecht, bartók, picasso, chagall (úgy tetszik, ez valamiféle el-/leszámolás
fönnen tisztelt mesterekkel a szerző részéről), hiszen *én lenni külföldön babon/élet*
patika előtt kapásból/vágni engem nyakon, azaz tőlük többé nem várható az élet gyó-
gyítása;

az egész eposz legenigmatikusabb része: *sarkon állni egy magyar/egész délelőtt/ő*
lenni menekült király/mikor bepiál, kiderül, öt évet ült, akasztással fenyegették, talán
nem tévedek nagyot, ha ötvenhatos menekültre gyanakszom, a magyar bujdosók
egyik legnyomorultabbja csillapíthatatlan félelmeivel, a számkivetettség minden pró-
bájával (pszichiátriai eset), a kivégzés riadalma ragad át a vers beszélőjére, amikor
összefoglalja a maga sorsát: *én lógni öröklétben vizes madzagon*, amiben az öröklét
infinítívusza az igazán fájdalmas; amiből alkalmasint kiútnak tetszett a világforra-
dalom (*lobogatni piros kendő/lenni kommunista*), ahogyan a menekült király (a
magyar szupremácia maradéka) vélhette, akit most csupán a pszichiáter véd valame-
lyest (és inkább önmagától), jobbára szárnalmas kiürülésre ítélve; be kell látnia
a beszélőnek, a világ nyomorúsága alól nincs kibúvó, le kell vonnia töprengései kon-
zekvenciáját: *én lenni kormányeltörésben/ez nem lenni vers/én imitálni vers.../vers*
lenni kérdezni:/bírnai el pici egér/hátán egész-ház/ha bebújni lyuk? vajh, mekkora ter-
het bír el hát az ember, egyáltalán van-e valami, ami legalább időlegesen megszaba-
dítja szorongásaitól? talán csak ennyi? *este kemény szivornya/asszony lepedő ágy/cli-*
toris/rátenni ujj/nem gondolni/kollektív nem gondolni privát;

engem éppen ez az őszinte, becsületes belátás fogott meg már a vers első olvasá-
sakor, ez fogadtatta el velem meghökkentő nyersségét, rideg és új hangjának iróni-
ában hempergő tragikumát, de legkivált formátumát, aminek okán szabó dezsői érte-
lemben eposznak fogom föl, létregénynek, ámbár megjelenése idején kétségkívül
plasztikussá tette számomra is a vendégmunkássorsot, amelynek háttérben pimaszul
összekacsint (mint valami hopciher vagy lidérc) a kommunista és a kapitalista rend-
szer (de hiszen egymás fonákjai!) – semmibe véve kollektív és privát sorsokat, meg-
fosztva identitásuktól, elidegenítve eszméiktől, személyiségüket fölszámolva; lehetne
akár a zokogás hangja, de nem az, lehetne akár csupa röhögés, noha az sem, hite-
lesebb, mert megrázóbb a kettő közös szólama a nyelvi/zenei csikorgásban, mivel
olyasvalaki írta, aki egyaránt járatos beszédben és dallamban (de még képből is), mi
több, mestere azoknak...

*

a vers nem egyszerűen a kisodródás dokumentációja a léhelyzetek legbarátságta-
nabb margójára (pedig az is!), elsődlegesen a kettős kifosztottság plasztikus bemuta-

tása: a kifejező nyelv elragadása egyfelől, másfelől az eszmék (amelyek megvalósulással kecsegtető igérvények voltak egykoron) elrablása, és ezáltal a szabadság-eszményé csakúgy, hát még a szabadság esélyének konkrét, a vesztes által dokumentált elvesztése, személyisége kegyetlen fölsértése és fenyegetettsége (*vágni engem nyakon*), ez pedig egyáltalán nem esetleges intolerancia, hanem a pénzhatalom következetes kíméletlensége éppen a személyiséggel szemben (együgyű példa: a tömegember sokkal könnyebben bepalizható tömegáru fogyasztására, tehát ő a piac ideálja, netán ő káprázik ideált a sanda piaci fogásokból); a ma emberét szemfényvesztő tömegreklám bővíli kritikátlan fogyasztóvá, azaz: nyelvéből tökéletesen kiforgatva a tömeg-pidzsin számkivetettje, futó divattal szedálja magát demokratikus bárgyúságba, szavaz lelkesen hétpróbás kifosztóira; ez már nem is *kormányeltörés*, hiszen sehol, ami eltörhetne, ócska sajkában lebeg a megtévesztés kellemes hullámain – jóval tovább sodródva attól a nyomorúságos vendégmunkás/emigráns horizonttól, amit Domonkos István verse fél-százada meghúzott; a *lenni* horizontját, ami katyvaszban tartalmaz minden igeidőt, igemódot (*nem gondolni mi lesz / nem gondolni mi volt*), az általános tagadásban *nem gondolni / kollektív nem gondolni privát* – konklúzióképpen (a vers zárósorai); talán csak a rutin, talán nem az önelégültség mondatja: *én megúszni szárazon*, mert ugyan mit úszhatott meg ez a szerencsétlen, ha csak nem a teljes, a menthetetlen személyiségvesztést, amit ötven évvel később korunk peregrinusa – *élni külföld élet* – aligha mondhat el magáról –

milyen egykedvűen jegyzi meg a költő *Újvidéki elégia*. című versében saját lelki-állapotáról és milyen öngúnnal egyúttal: *szégyenlem hogy verset írok*, netán éppen a tett helyett, holott arra annyi esély sincs, mint a versírásra! az említett elégiában Füst Milánt hivatkozva, a próféták utódát, a leírt szó biblikus revelációjának hitével, alighanem ezáltal még súlyosabb a blama, noha semmi esetre sem a *Kormányeltörésben* „agrammatikus” dadogása, aminek hitelesítését ugyancsak az elégiában olvashatjuk: *skorpiók mozognak bennem*, az önmardosás fájdalmas kényszere; tulajdonképpen szintén ebből a versből kapunk eligazítást Domonkos egyrétűnek tetsző alkotói bonyolultságáról: *metaforák árnyékában állok*, miképpen minden valamire való költő, hiszen a költészet a reflexió valóságossága, nem pedig maga a valóság, emiatt aztán a szégyen kételye akár átfordulhat a kétely szégyenébe: *nem látok soraim közé*, szinte magától értetődik olyan bölcséletileg fölkészült szerzőnél, mint Domonkos István; a mai olvasó akár próféciaként olvashatja a hajdan már-már alkalminak tetsző eposzt (nem volt az, mélyelemzés volt a javából), még ha a morál, a szellem ilyen meghasonlása, aláhullása a démoniba (a *lenni* sivárságába) fél évszázaddal korábban még nem látszott a kommunista fertő ellenére sem, nem is biztosította jelenlétét olyan tragikus társadalmi indolencia, mint manapság; csupán ismételni tudom a bevezetőben megkockáztatott ítéletemet: tragizmusában – ámbár más hangfekvésben – kizárólag Vörösmartyban látom méltó párját...

Jórészt elhangzott Badacsonyan 2021 őszén – a határon túli magyar irodalom konferencián.